

Didactische tips klassieke talen
reportage 4 – globalisering en cultuur¹

ARBEIDSETHIEK (EN SOCIALE ZEKERHEID) IN DE OUDHEID.

I) ARBEID IN HET ALGEMEEN

1. Soorten arbeid:

a) arbeider in loondienst

- kmo's in Griekenland: productie van wapens en duurzame consumptieartikelen

b) slaaf

-oorsprong van het slavenstatuut : afkomst, oorlog, schulden, ontvoering
- bijzonder sterke groei in de Romeinse wereld vanaf de 3e eeuw v.C. tot de 1e eeuw n.C. gaat samen met de groeiende én stilvallende expansie van het rijk

c) arbeider in "zelfstandig statuut"

-vaak vanaf 2e eeuw n.C. bij opsplitsing van latifundia (= grote landbouwbedrijven) : ter beschikking stellen van arbeid plus landbouwexploitatie in eigen beheer

2. Verloning :

a) Algemeen :

De uitbetalingen aan gehuurde arbeidskrachten geschieden in de vorm van tijdlonen of stuklonen. Dit laatste speelde in de vergoeding van de huurarbeid een veel belangrijker rol dan tijdlonen. Het systeem van de tijdlonen was immers voor de werkgevers weinig aangewezen wanneer het gevaar bestond dat het werk om een of andere reden zou onderbroken worden - wat vaak het geval was-. De uitbetaling van stuklonen integendeel beveiligde de werkgever tegen dit risico en zij had als bijkomstig voordeel dat zij de werknemer van de loonarbeiders stimuleerde en toeliet om op zeer goedkope wijze de dagdieverij te bestrijden. Maar bij de loonarbeiders moet het systeem der stuklonen weinig populair geweest zijn, vermits zij bij vertraging of onderbreking van de werken niet betaald werden en gemakkelijker dan bij tijdlonen blootstonden aan machtsmisbruik. Bij het tellen, meten of wegen van de geleverde arbeid kon de werkgever gemakkelijk bedrog plegen. De appreciatie van de loonarbeiders was echter niet beslissend, vermits zij zich in een zwakke onderhandelingspositie bevonden. Tijdlonen waren slechts gebruikelijk voor de vergoeding van arbeid die moeilijk materieel kon gemeten of gewogen worden.

¹ Onder dit artikel over arbeidsethiek worden nog enkele tips geformuleerd die specifiek handelen over globalisering en antieke cultuur!

b) Waardering voor verloning :

De afkeer van de handenarbeid leidde in de antieke wereld tot sociologische werkverdeling.

In Sparta werd de landbouw overgelaten aan de *heloten*, de nijverheid aan de *perioiken* en in Athene waren de handel en het bankwezen hoofdzakelijk in de handen van *metoiken*.

In de Romeinse maatschappij werden de ambachten voornamelijk uitgeoefend door leden van de plebs. Het Romeinse systeem van arbeidsopeising en het strafrecht hielden rekening met het misprijzen van de *honestiores* voor manueel werk: aan hen werden in de municipia geen herendiensten opgelegd (*sordida munera*) en zij konden niet tot dwangarbeid (in mijnen of in wegebouw) veroordeeld worden. Hoe groot de vaardigheid van de handenarbeid ook was, hij gold als inferieur tegenover de geestelijke arbeid; daarom genoot een beeldend kunstenaar niet het prestige van een wijsgeer, een dichter, redenaar of historicus. Wie een dergelijke prestatie leverde tegen vergoeding, gold als minderwaardig. De invoering van een vergoeding voor juryleden en leden van de volksvergadering te Athene, de creatie van beroepslegers en van bezoldigde ambten, de vaststelling van tarieven waaraan de Romeinse advocaten zouden pleiten, geschieden alle ten koste van het prestige van die functies en beroepen. Wat de befaamde schilder Polygnotus volgens *Plutarchus* van de ambachtslieden onderscheidde, was dat hij de *Stoa* op de Atheense agora gratis beschilderde. De inferioriteit van de prestatie tegen vergoeding gold niet alleen voor arbeid, doch ook voor de sport. Huurarbeid gold als inferieur en onwaardig voor de vrijgeborene. De vooroordelen tegen de huurarbeid verklaren waarom de concurrentie tussen slavenarbeid en huurarbeid in de Griekse poleis minder groot was dan men zou verwachten.

II) ENKELE SOCIO- ECONOMISCHE ASPECTEN :

1. Werkloosheid en overheidsmaatregelen :

Voor de massale werkloosheid in de grote steden zochten antieke staten vaker een oplossing in de schenking van gronden en liefdadigheid dan in het uitvoeren van publieke werken. Zo trachtte ook de Romeinse overheid van de keizertijd de massa rustig te houden met brood en spelen en besteedde ze grote sommen aan frumentationes (graanverdelingen), geldelijke schenkingen en publieke spektakels. Nadat de uitbating van latifundia door slaven onrendabel was geworden, werd niet omgeschakeld naar gehuurde arbeid, doch naar een indirecte exploitatie via verpachting aan coloni.

2. Globalisatie van de arbeid in het Romeinse rijk.

We krijgen de indruk dat grootschalige migraties van arbeid (werkkrachten) geen realiteit was.

Wat wel voorkwam is de plattelandsvlucht naar de stad. Verder was de globalisatie van arbeid een kwestie van specialismen : men kon wel virtueel overall een *Gallische wapensmid*, een *Fenicische glasblazer*, een *Griekse dokter* vinden, maar deze internationalisering berustte niet op een aanbod van primaire arbeid maar van technische competentie.

3. Christelijke visie - *ora et labora*

Intussen groeide echter de invloed van het christendom dat tegenover de arbeid een fundamenteel positieve houding aannam. Het aanzag arbeid niet voor een onvermijdelijk kwaad, maar oordeelde dat arbeid noodzakelijk was om Gods werk te voltooien en het verbond het noodzakelijke karakter van arbeid met een verzoenende en louterende waarde. Deze visie was ook reeds in bepaalde mate in het jodendom aanwezig. In de dagdagelijkse praktijk echter zag het christendom zich vaak wat tussen hamer en aambeeld gedwongen. Ze wilden hun visie op de samenleving overbrengen zonder die echt te shockeren. Met een context van algemene afkeer van fysieke arbeid was het niet gemakkelijk het louterende van arbeid aan te prijzen.

III) SOCIAAL VERWEER :

1. Beroepsverenigingen of vakbonden ?

Beroepsverenigingen van producenten van goederen of diensten waren tot het einde van de 3de eeuw na Chr. eerder gericht op dienstbetoon en sociale contacten tussen de leden dan op de verdediging van beroepsbelangen. Pas vanaf de tijd van keizer Aurelianus (270 – 275) werden beroepsverenigingen verplicht opgericht die zich bekommerden om de economische belangen van hun aangeslotenen. Ze bleken echter onvoldoende onafhankelijk tegenover de staat omdat ze privileges hadden ontvangen in ruil voor de bewezen diensten. Vanaf de 4de eeuw streefden die beroepsverenigingen naar een organisatie van het arbeidsaanbod, naar een monopolie voor hun streek en naar de beperking van de concurrentie tussen de leden van de vereniging. Dit laatste kon gebeuren door wettelijke minimumprijzen te verordenen en door het recht op vestiging te beperken in het gebied dat door de vereniging werd gecontroleerd.

2. Sociale actie :

a) Algemeen.

Werkonderbrekingen geschieden door pachters, loonarbeiders en soldeniers en namen de vorm aan van werkstaking en mouterij. Pachters die een collectief contract met de verpachter hadden gesloten, onderbraken het werk wanneer de afspraken niet werden nageleefd door de pachtheer of wanneer zij zich om andere redenen onrechtvaardig behandeld voelden. Gemeenschappelijk optreden van huurarbeiders, bestaande in werkstaking of in werkvlucht, geschiedde in *Ptolemaeïsch* Egypte meestal wegens de laattijdige uitkering van lonen of wegens onhoudbare werkcondities.

b) Het Romeinse leger

In het leger bestond de mouterij uit de weigering om de gebruikelijke taken van een kamperende strijdmacht uit te voeren: werk aan verschansing en grachten, opzoeken van voeder voor de lastdieren, bijhalen van timmerhout en brandhout. Van al de grote mouterijen in de oudheid zijn die welke plaats grepen in *Pannonia* (drie legioenen) en in *Germania Inferior* (vier legioenen) het meest uitvoerig behandeld in de antieke historiografie. Zij werden op gang gebracht door de ongenadig lange duur van de legerdienst, de geringheid van de soldij, de afpersingen waaraan de centuriones zich schuldig maakten en de zwaarte van het werk in de kampen. In tegenstelling met de loonarbeiders wier

actie steeds beperkt bleef tot het betrokken bedrijf, zijn de militairen er vaak in geslaagd andere legereenheden in hun miterij te betrekken.

c) Slaven :

Wat de loonarbeiders nooit bereikt (of wellicht niet eens beproefd) hebben, nl. de uitbreiding van hun staking of werklucht tot andere bedrijven, dat hebben de slaven bij enkele gelegenheden wel gekund. Hoewel slaven zelf geen arbeid aanboden, toch moeten de grote slavenopstanden van de 2de eeuw en het 1ste kwartaal van de 1ste eeuw v.C. vermeld worden. Zij vallen samen met het dieptepunt in de behandeling van mensen door de antieke slavenmeesters. De opstandige slaven streefden echter niet naar een afschaffing van de slavernij: hun bedoelingen waren nu eens de terugkeer naar hun land van herkomst (bv. *Gallië*), dan weer de oprichting van een slavenstaat binnen de staat. Van een gemeenschappelijke ideologie bij de volksleiders en de slavenaanvoerders was geen sprake: de kleine proletariër wenste zijn grond terug, maar verzette zich niet tegen het gebruik van slaven op de latifundia. Volksleiders en slavenaanvoerders ageerden beiden tegen de bezittende klasse en de slaven hebben vaak kunnen rekenen op de sympathie van de onteigende boeren.

IV) SOCIALE ROL VAN DE STAAT - SOCIALE ZEKERHEID

1. Rol en taken van de antieke staat

De antieke staat stond in voor de verdediging van zijn grondgebied, voor de handhaving van de orde, voor de bescherming van de eigendom, voor de uitvoering der wet, voor de water- en graanbevoorrading van de bevolking, voor de organisatie van publieke spelen, en voor de cultus der goden die hij erkende. Hij stond echter slechts zelden in voor tewerkstelling en voor onderwijs. Wanneer de omstandigheden dat toelieten, was de antieke staat vrijgevig tegenover zijn burgers: hij schonk hun productiemiddelen (vooral gronden in eigendom of in vruchtgebruik), consumptie-goederen (vooral graan, olie en wijn) en geld en hij verleende leningen van zaaigranen en van geld.

De staat beschermde zijn burgers tegen verkoop in slavernij door de vijand, door zeeroovers en door schuldeisers. Meerdere antieke staten hebben echter onder bepaalde regimes, niet gearzeld om zelf de vrijheid van hun burgers te beperken: de vrijheid van beroep en bedrijf, van vestiging of uitwijking, van vereniging en vergadering, van meningsuiting, van godsdienst. Samen met de overdreven fiscaliteit heeft deze beperking van de burgerlijke vrijheden de burgerdeugd ondermijnd en de maatschappij vervreemd van de staat.

2. Falende sociale zekerheid in het Romeinse rijk.

In het domein van de sociale zekerheid bleef de staat totaal in gebreke: hij keerde geen vervangingsinkomens uit in geval van werkloosheid of werkonbekwaamheid, voorzag geen ouderdomspensioenen en bezorgde geen kosteloze geneeskundige verzorging. De financiering van een sociale zekerheid zou een progressieve inkomstenbelasting vereist hebben, en die bestond in de oudheid niet. Toch behoorde de afwezigheid van armoede, samen met de heerschappij van recht en moraal, de veiligheid van leven en bezittingen en de verwerving van nationaal prestige, tot de oogmerken van de antieke

welzijnspolitiek. De armoede werd echter niet bestreden door een secundaire verdeling van het nationaal inkomen, maar door liefdadigheid. De beoefening van deze deugd werd in hoge mate overgelaten aan de burgers.

3. Maar..., het geval Athene (5e - 4e eeuw v.C.)

Toch klinken er ook positieve geluiden. In het Athene van Pericles en daarna (5e - 4e eeuw v.C.) bestond er een weliswaar onvolledige, maar zeker geen schuchtere aanloop naar de sociale verzorgingsstaat : er was - wellicht in beperkte mate **maar toch** - sprake van overlevingspensioenen (vooral in het geval van oorlogsweduwen), gratis onderwijs (oorlogswezen), kleine tegemoetkomingen voor gehandicapten, goedkope geneeskundige verzorging door het engageren van vermaarde artsen in stedelijk verband, cultuurcheques...Er was zelfs, wat je misschien een verre voorloper van progressieve inkomstenbelasting met het **seisachteia-** systeem van belastingsschalen, bedacht door Solon in de 7e eeuw. Mensen werden volgens hun vermoedelijke inkomsten onderverdeeld in verschillende belastingsschalen waarbij de hoogste schaal duidelijk proportioneel meer te betalen had (een volledig oorlogsschip) dan de laagste (roeiarbeid).

EPILOOG

Deze *positieve noot* uit Athene kan echter niet verhelpen dat een *positieve appreciatie* voor arbeid en arbeider nagenoeg de hele oudheid (en middeleeuwen ?) achterwege gebleven is. Is het een ironische kronkel van de sociale geschiedenis die Claude Mossé in zijn werkje "Le travail en Grèce et à Rome" doet besluiten : "Et ce n'est pas la société féodale qui valorisera l'idée de travail, mais paradoxalement le capitalisme naissant qui, en renforçant l'aliénation du travailleur, donnera au travail sa vraie valeur, celle d'une activité génératrice de profits" ? (p. 126)

Didactische tips klassieke talen reportage 4 – globalisering en cultuur

De hedendaagse mondialisering uit zich niet alleen in de economie. Ze veroorzaakt ook cultuurveranderingen. Veel mensen vinden de taal, de religie, overtuigingen of gewoonten van anderen niet alleen "anders", maar vaak ook onbegrijpelijk. Daardoor laait het debat op over ethiek en identiteit. De gevoelige vragen over waardevorming en eigenheid zijn inherent aan de zin- en zijnsvragen.

De confrontatie met een andere wereld (zowel de oudheid als de Aziatische wereld) verruimt de horizon van de leerlingen en dwingt hen een eigen positie in te nemen.

Een van de essentiële onderdelen van het leerplan klassieke talen is immers vanuit Griekse en/of Latijnse teksten te zoeken naar een eigen identiteit én naar fundamentele levenswaarden.

Mogelijke onderwerpen:

- hellenistische filosofie in een geglobaliseerde antieke wereld
- valt een westerse en/of Europese identiteit te omschrijven? En zo ja, uit welke elementen kan die analyse bestaan?

Het is allicht ook interessant voor klassieke talen om de teksten in te kijken die vermeld staan onder reportage 1 (ons voedsel redden) en reportage 3 (internationale arbeidsverdeling: het leven in Chinese fabrieken).